Vides aizsardzības nozīme Latvijas kultūrvēsturiskā mantojuma ilgtspējīgā saglabāšanā

metodiskais materiāls

Zeltīte Pilskalne
(Kultūrvēsturiskais mantojums)

Sandra Zvirbule
(Vides aizsardzība)

2025.

IEVADS

Mūsu kultūrvēsturiskais mantojums ir būtisks mūsu pagātnes atainojums. Tas veido mūsu identitāti, sniedz mums mācības un iedvesmu. Lai šīs vērtības saglabātu nākamajām paaudzēm, ir nepieciešama mērķtiecīga un apzināta rīcība. Vides faktori, kas šķietami atrodas ārpus kultūras jomas, patiesībā ir ļoti nozīmīgi kultūras mantojuma saglabāšanā. Piesārņojums, klimata pārmaiņas, neilgtspējīga resursu izmantošana- tas viss apdraud to saglabāšanu. Ir svarīgi, lai vides aizsardzības pasākumi tiek integrēti kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanā. Jebkuram kultūras mantojumam ir ļoti cieša saistība ar vides aizsardzību. Šī saistība var būt gan tieša, gan netieša, taču tā gandrīz vienmēr pastāv.

Latvija , ar savu bagāto vēsturi un daudzveidīgo kultūru, lepojas ar vairākiem objektiem, kas ir atzīti par izcilas vērtības paraugiem un iekļauti UNESCO Pasaules mantojuma sarakstā. Šī iekļaušana nav tikai prestiža atzinība, bet arī starptautisks apliecinājums šo objektu globālai nozīmei un nepieciešamībai tos aizsargāt un saglabāt visai cilvēcei.

Šis metodiskais materiāls ir izstrādāts ar mērķi veicināt dziļāku izpratni par Latvijas kultūrvēsturiskā mantiskā un nemantiskā mantojuma saglabāšanu. Materiālā ir akcentēta vides aizsardzības nozīme, kā neatņemama pasākumu sistēma, kas nodrošina kultūras mantojuma ilgtspējīgu saglabāšanu.

Šis materiāls paredzēts:

- **Pedagogiem**, kuri pasniedz moduļus "Zaļās prasmes", "Valodas, kultūras izpratne un izpausmes", "Sabiedrība un cilvēka drošība".
- Tehnikuma **izglītojamajiem** šīs tēmas apguvei.
- **Interesentiem**, kuri vēlas padziļināt izpratni par kultūras un dabas mijiedarbību kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanā.

Kompetences un sasniedzamie rezultāti:

- **Kultūras izpratnes un pašizpausmes mākslā joma:** izprot kultūras mantojuma nozīmi sabiedrības attīstībā.
- **Sociālā un pilsoniskā joma:** spēj novērtēt cilvēka rīcības ietekmi uz sabiedrību un vidi.
- **Dabaszinātņu joma:** izprot vides līdzsvara nozīmi un cilvēka darbības ietekmi uz vidi.
- **Valodu joma:** spēj argumentēti izteikt viedokli par aktuāliem sabiedriskiem un kultūras jautājumiem.

I. UNESCO Pasaules materiālā kultūras mantojuma objekti Latvijā un to nozīme

Rīgas vēsturiskais centrs, iekļauts sarakstā 1997.gadā

Rīgas vēsturiskais centrs ir izcils un unikāls jūgendstila arhitektūras paraugs, kas ir viens no lielākajiem šī stila ansambļiem pasaulē. Tas ir saglabājis arī viduslaiku un jaunāko laiku apbūves iezīmes, kas spilgti atspoguļo pilsētas attīstību no 13.gadsimta līdz mūsdienām. Pilsētas plānojums, arhitektūra un attīstība atspoguļo dažādu stilu, ideju un kultūru mijiedarbību gadsimtu gaitā. Vecrīgas šaurās ieliņas, bruģētās ielas, senās baznīcas un tirgus laukumi rada unikālu atmosfēru, kas ir piesaistījusi gan tirdzniecību, gan mākslu un kultūru.

Negatīvā vides ietekme:

- **Gaisa piesārņojums**: Transporta izmeši, apkures sistēmu radītais piesārņojums emisijas satur skābas vielas , kas var bojāt ēku fasādes, sabojāt akmens un metāla elementus.
- **Klimata pārmaiņas**: Pieaug ekstremālo laika apstākļu biežums (ilgstoši nokrišņi, pēkšņas temperatūras svārstības, spēcīgas vētras) , tās var pastiprināt ēku konstrukciju nolietošanos, radīt mitruma problēmas.
- **Vibrācijas:** Transporta, kravas transporta radītās vibrācijas var laika gaitā negatīvi ietekmēt veco ēku konstrukciju un pamatus.

Vides uzlabošana Rīgas vēsturiskā centrā:

- **Gaisa kvalitātes uzlabošana** (autotransporta ierobežošana/aizliegums Rīgas vēsturiskajā centrā)
- **Zaļās vides saglabāšana**: parki, koki (arī iekšpagalmos) , kas uzlabo mikroklimatu un saglabā līdzsvaru starp apbūvi un vidi.

Strūves ģeodēziskais loks, iekļauts sarakstā 2005.gadā

Šis loks ir iekļauts UNESCO pasaules mantojuma sarakstā kā izcils zinātnes un sadarbības piemineklis. Tas tika izveidots 19.gadsimtā , lai precīzi izmērītu Zemes izmērus un formu. Stiepjas cauri desmit valstīm (Norvēģija, Zviedrija, Somija, Krievija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Baltkrievija, Moldova, Ukraina). To izveidojis vācu astronoms un ģeodēzists Frīdrihs Georgs Strūve . Latvijā atrodas divi no šī loka punktiem – Jēkabpilī (pils parkā) un Ziestu kalnā (Saucējas pagastā).

Negatīvā vides ietekme:

- **Ainavas izmaiņas**: Paši loka punkti ir nelieli, taču to saglabāšana ir atkarīga no apkārtējās vides saglabāšanas. Jaunu būvju attīstība vai infrastruktūras izbūve loka punktu tuvumā var izmainīt oriģinālo ainavu un apgrūtināt loka punktu atpazīstamību un saglabāšanu vēsturiskajā kontekstā. Nekontrolēta koku vai krūmu augšana ap loka punktiem var tos paslēpt un apgrūtināt piekļuvi, vai sabojāt pašu zīmi.
- **Bojājumi:** Loka punktus var apdraudēt netīši bojājumi vai vandālisms.

Kuldīgas vecpilsēta, iekļauta sarakstā 2023.gadā

Kuldīgas vēsturiskais centrs atspoguļo izcilu un labi saglabājušos Kurzemes hercogistes laika pilsētplānošanas un arhitektūras ansambli, kas unikāli saskaras ar Alekšupīti un Ventu. Kuldīga it viena no retajām pilsētām, kas ir saglabājusi savu autentiskumu no 17.un 18.gadsimta, kad tā bija nozīmīgs tirdzniecības un amatniecības centrs. Kuldīgas vecpilsēta izceļas ar savu koka arhitektūru, vēsturiskajām ieliņām un Alekšupītes ieteku Ventā, kas veido Eiropā platāko ūdenskritumu (Ventas rumba).

Negatīvā vides ietekme:

- **Ūdens līmeņa svārstības un plūdi** : Alekšupīte un Venta, kas ir neatņemama pilsētas sastāvdaļa, var radīt plūdu riskus, kas apdraud vecpilsētas ēkas.
- **Koka apbūves uzturēšana**: Koka ēkas ir īpaši jutīgas pret mitrumu, temperatūras svārstībām un kaitēkļu ietekmi- tas viss prasa koka ēku nepārtrauktu uzturēšanu.
- **Tūrisma radītā slodze:** Pieaugošais tūristu skaits var radīt pastiprinātu nolietojumu infrastruktūrai, kā arī atkritumu apjoma pieaugumu.
- **Vides estētika**: Nepieciešams saglabāt upju krastu, Ventas rumbas un apkārtējās dabas ainavu, izvairoties no nepiemērotas apbūves vai esošo apbūvju bojāšanos.

Lai Kuldīga tiktu iekļauta UNESCO pasaules mantojuma sarakstā, bija jāveic apjomīgi sagatavošanas darbi, kas ilga aptuveni divdesmit gadus. Pirmie sagatavošanas darbi tika uzsākti jau ap 2003.gadu.

Galvenie sagatavošanas darbi un uzlabojumi, kas bija jāveic Kuldīgai:

Izcilas universālās vērtības pamatojums:

- Galvenais uzdevums bija skaidri definēt un pamatot Kuldīgas Izcilo universālo vērtību atbilstoši UNESCO kritērijiem. Kuldīgas gadījumā tika uzsvērta tās unikālā vēsturiskā apbūve (galvenokārt, koka) pilsētplānošanas principu saglabāšana no Kurzemes hercogistes laikiem (17.-18.gs.), tās saikne ar Ventas rumbu un Alekšupīti, veidojot autentisku kultūrainavu.

- Bija jāveic padziļināti vēstures, arhitektūras un pilsētbūvniecības pētījumi, lai pierādītu Kuldīgas unikalitāti globālā kontekstā.

<u>Saglabāšanas un apsaimniekošanas plāna izstrāde un ieviešana</u>:

- Kuldīgai bija jāizstrādā un jāuzsāk īstenot saglabāšanas un apsaimniekošanas plāns, kas definē, kā tiks aizsargātas, uzturētas un pārvaldītas visas teritorijas vērtības.

<u>Tika veikti apjomīgi darbi:</u>

- **Koka apbūves atjaunošana un uzturēšana**: restaurācija, izmantojot autentiskus materiālus un tehnoloģijas, Fasāžu, jumtu, logu, durvju atjaunošana, kā arī pamatu stiprināšana.
- **Infrastruktūras uzlabošana**: Vēsturisko ielu seguma (bruģa) saglabāšana un atjaunošana, lai nodrošinātu gan autentiskumu, gan funkcionalitāti. Drenāžas sistēmu uzlabošana, lai pasargātu ēkas no mitruma.
- **Vides sakārtošana**: teritorijas labiekārtošana, zaļo zonu uzturēšana, atkritumu apsaimniekošanas uzlabošana.
- **Satiksmes ierobežošana:** Satiksmes plūsmas mazināšana vecpilsētas teritorijā, lai mazinātu gaisa piesārņojumu, troksni un vibrāciju ietekmi uz vēsturiskajām ēkām. Tika ieviestas gājēju zonas.
- **Būvnormatīvu pielāgošana:** Tika izstrādāti un ieviesti vietējie būvnormatīvi un plānošanas dokumenti, kas stingri regulē jaunbūves un pārbūves, lai tās neizjauktu vēsturisko ainavu un apbūves raksturu.
- **Informācijas pieejamība un apmeklētāju vadība:** Tika attīstīta tūrisma infrastruktūra, izveidotas informatīvās zīmes, izstrādāti tūrisma maršruti, lai novirzītu apmeklētāju plūsmas un mazinātu nolietojumu jutīgās vietās.
- **Iesaistīšanās un kapacitātes stiprināšana:** Tika iesaistītas vietējās pašvaldības , iedzīvotāji, nevalstiskās organizācijas un eksperti. UNESCO uzsver kopienu iesaistes nozīmi mantojuma saglabāšanā. Tika veikta speciālistu apmācība un kapacitātes stiprināšana mantojuma pārvaldības jautājumos.
- **Nominācijas dokumentu sagatavošana:** Tika ieguldīts milzīgs darbs detalizētas dokumentācijas sagatavošanā, piemēram, kartes, fotogrāfijas, vēsturisko izpēti, objekta stāvokļa aprakstu, saglabāšanas plānu un pierādījumus par ilgtspējīgu apsaimniekošanu. Šī dokumentācija tika izvērtēta starptautiskā līmenī.

II. Nākamie Latvijas kandidāti iekļaušanai UNESCO pasaules mantojuma sarakstā

Rundāles pils ansamblis ar dārzu , iekļauts UNESCO kandidātu sarakstā 2021.gadā

Viens no izcilākajiem mākslas pieminekļiem Latvijā, kā arī Baltijas valstīs kopumā. Tas atrodas Pilsrundālē, Bauskas novadā un ir viens no populārākajiem tūrisma objektiem Latvijā.

Pils būvēta no 1736.līdz 1740.gadam kā Kurzemes hercoga Ernsta Johana Bīrona vasaras rezidence. Arhitekts Francesko Bartolomeo Rastrelli. Baroka un rokoko stils, grezni interjeri, simetrija, bagātīga ornamentika.

Interjers ir izcils piemērs rokoko greznībai: Zelta zāle, Baltā zāle, Lielā galerija- reprezentatīvas telpas ar greznu apdari un sienu gleznojumiem. Hercogu istabas, kabineti, apartamenti. Muzejs, kurā var aplūkot 18.-19.gs.mākslas darbus, mēbeles, porcelānu, tekstilu, gleznieciību un sadzīves priekšmetus.

Rundāles pils franču dārzs tika izveidots pēc Rastrelli projekta 18.gs.vidū, atjaunots 20./21.gs. Dārzs aizņem ap 10 hektāru, kas veidots franču regulārajā stilā, ar stingru simetriju, celiņiem un dzīvžogiem. Dārzā atrodas rozārijs- viens no lielākajiem Baltijā, ar vairāk nekā 2000 rožu šķirnēm; zaļais teātris- brīvdabas skatuve, kur vasarā notiek koncerti; strūklakas, skulptūras, puķu dobes un dekoratīvie dzīvžogi. Pils dārzs ir vēsturiskās ainavas daļa, kas atjaunota pēc 18.gs.zīmējumiem.

Saikne ar vides aizsardzību:

- **Vēsturiskā ainava un tās aizsardzība:** Rundāles pils dārzs ir viens no labāk saglabātajiem vēsturiskajiem franču dārziem Baltijā. Tā uzturēšana un atjaunošana notiek, ievērojot vēsturiskos zīmējumus un videi draudzīgus principus. Dārza plānojums saglabā ainavisko daudzveidību: dzīvžogi, koku alejas, ūdens elementi, kas veido ne tikai estētisku visi, bet arī dzīvotnes daudzām sugām. Atjaunošanas darbi notiek bez sintētiskiem mēslošanas līdzekļiem, priekšroku dodot organiskām metodēm.
- **Bioloģiskā daudzveidība dārzā:** Pils teritorijā, it īpaši rozārijā un augļu dārzos, tiek veicināta bioloģiskā daudzveidība:
    - Stāda bišu un tauriņu apputeksnētājus piesaistošus augus.
    - Netiek lietoti pesticīdi, lai nekaitētu kukaiņu un putnu populācijām.
    - Regulāri tiek veikti pasākumi, lai novērtētu augu un sugu saglabāšanos.
- **Kultūras un dabas mantojuma ilgtspējīga apsaimniekošana:** Rundāles pils muzejs īsteno vairākus ilgtspējas principus:
    - Energoefektīva apgaismojuma ieviešana pils interjeros un dārza teritorijā.
    - Ūdens resursu taupīga izmantošana (piemēram, lietusūdens izmantošana apūdeņošanai).
    - Vides izglītības pasākumi: ekskursijas, tematiskas programmas par vēsturisko ainavu kā dabas vērtību.

- **Sabiedrības izglītošana un informēšana:** Muzeja darbā iekļauta sabiedrības izglītošana par saikni starp kultūras mantojumu un vidi. Dārza svētki un izstādes atspoguļo ciešo saikni starp cilvēku un dabu vēsturiskā kontekstā.

Lai Rundāles pili iekļautu UNESCO pasaules mantojuma sarakstā, jāveic apjomīgi pasākumi:

- **Padziļināta Izcilo universālo vērtību definēšana**: Lai gan pils ir izcila, joprojām jāprecizē, kā tā atbilst UNESCO kritērijiem globālā mērogā. Piemēram, jāsalīdzina ar citiem baroka kompleksiem pasaulē.
- **Dārza un parka atjaunošana un uzturēšana:** Svarīgi ir nodrošināt dārza autentisku atjaunošanu un ilgtermiņa uzturēšanu, jo tas ir neatņemama kompleksa sastāvdaļa un dabas elements. Jānodrošina pils apkārtnes un ainavas attīstības saderību.
- **Ilgtermiņa apsaimniekošanas plāns:** Jāizstrādā plāns, kas aptver gan konservāciju, gan izmantošanu, gan finansējumu.

Dabas parks "Daugavas loki", iekļauts UNESCO kandidātu sarakstā 2011.gadā.

Viena no unikālākajām ainaviskajām teritorijām Latvijā. Izveidots 1990.gadā. Tās īpašā vērtība balstās gan dabaszinātniskā, gan kultūrvēsturiskā, gan arī vides aizsardzības aspektā.

No Krāslavas līdz Naujenei Daugava veido 8 izteiktus Daugavas lokus meandrus (lokus)**,** katrs aptuveni 4–6 km garš, ar 2–3 km attālumiem starp tiem.

Ainaviskā vērtība: Daugavas ieleja šajā posmā ir 15-30m dziļa, ar stāvām kraujām, mežainiem kalniem. Reģions nav industrializēts un tajā saglabājusies autentiska kultūrainava.

Kultūrvēsturiska nozīme:

- Daugava izsenis bijusi "likteņupe", tirdzniecības ceļš.
- Parka teritorijā atrodami vairāki pilskalni, vecas kapulauku vietas, baznīcas, muižas, senie ceļi un ciemi.
- Daļa no Daugavas loku posma tiek uzskatīta par vienu no senākajām kultūrainavām Latvijā, kurā cilvēks dzīvojis tūkstošiem gadu.

Saikne ar vides aizsardzību:

- **Dabas parka statuss:** Daugavas loki kopš 1990.gada ir valsts nozīmes dabas parks un daļa no NATURA 2000 teritorijas- tas nozīmē, ka tiek īpaši aizsargāti gan biotopi, gan sugas, kas šeit dzīvo. Aizsardzības režīms ierobežo būvniecību, lauksaimniecības intensitāti, mežizstrādi un citus faktorus, kas var apdraudēt vidi.
- **Sugu un biotopu aizsardzība:** Tieši neskartā upe un klimatiski dažādā senleja veicina ekoloģisko daudzveidību, padarot šo vietu unikālu gan Latvijā, gan Eiropā. Šajā teritorijā sastopamas daudzas aizsargājamas sugas, piemēram:
    - melnais stārķis, mazais ērglis;

- sikspārņi, līdakas, taimiņi u.c. zivis tīrās upes ūdeņos;
- aizsargājamie meža biotopi, smilšainas upes nogāzes, upju krastu zālāji.

- **Ilgtspējīgs tūrisms un sabiedrības izglītošana:** Ir izveidotas dabas takas, skatu torņi, informācijas centri, kas izglīto apmeklētājus par dabu, vēsturi un vides nozīmi. Tūristi tiek aicināti:
  - ievērot klusumu, īpaši ligzdošanas laikā;
  - neatstāt atkritumus, izmantot noteiktās ugunskuru vietas;
  - pārvietoties tikai pa iezīmētiem ceļiem.

<u>Grobiņas arheoloģiskais ansamblis</u>, iekļauts UNESCO kandidātu sarakstā 2017.gadā

Grobiņas arheoloģiskais ansamblis ir senākais zināmais vikingu apmetnes centrs Baltijā. Grobiņas ansamblis ietver vairākas nozīmīgas vietas: Grobiņas pilskalnu, kuršu svētvietas, kuršu cilšu apbedījumus un apmetņu vietas.

<u>Saikne ar vides aizsardzību:</u>

- **Kultūrvēsturiska ainava kā vides vērtība**: Teritorija tiek uzturēta kā daļa no ainaviskā mantojuma, kurā cilvēks dzīvo saskaņā ar dabu. Netiek apbūvēta, saglabāti vēsturiskie reljefi, kapsētas, pilskalni.
- **Bioloģiskā daudzveidība**: Ap Grobiņas pilskalniem un senkapiem atrodas zālāji un meži, kuros mīt aizsargājamas augu un dzīvnieku sugas (tai skaitā sikspārņi un pūces).
- **Ilgtspējīgs tūrisms:** Grobiņas pilsēta aktīvi veicina vēsturisko taku, arheoloģisko objektu pieejamību, bet ar minimālu ietekmi uz vidi. Tiek organizētas vēstures dienas, ekskursijas, izglītojoši pasākumi, ievērojot dabas un kultūras līdzsvaru.

III. VIDES AIZSARDZĪBAS LOMA UN PIENĀKUMI KULTŪRAS MANTOJUMA SAGLABĀŠANĀ

Vides aizsardzība ir neatņemama sastāvdaļa kultūras mantojuma saglabāšanā. Kultūras mantojuma objekti bieži vien atrodas dabiskā vidē un pakļauti dažādu vides faktoru ietekmei, piemēram, klimata pārmaiņām , gaisa un ūdens piesārņojumam, dabas katastrofām un neilgtspējīgai zemes izmantošanai. Vides aizsardzības pasākumi palīdz mazināt šo faktoru negatīvo ietekmi un nodrošināt mantojumu ilgtspējīgu saglabāšanu nākamajām paaudzēm.

Vides aizsardzība ir priekšnoteikums kultūras mantojuma saglabāšanai, un kultūras mantojums bieži vien ietver vēsturiskas ainavas un ekosistēmas, kas ir jāaizsargā.

Konkrēti vides aizsardzības pienākumi un stratēģijas kultūras mantojuma saglabāšanā:

Gaisa un ūdens piesārņojuma mazināšana un kontrole

Ietekme uz mantojumu: Rūpnieciskais piesārņojums (smagie metāli, sēra dioksīds), transporta izmeši (slāpekļa oksīdi, oglekļa monoksīds) un neattīrīti notekūdeņi var nodarīt neatgriezeniskus bojājumus vēsturiskām ēkām, pieminekļiem un arheoloģiskiem atradumiem. Piemēram, skābie lieti, ko izraisa gaisa piesārņojums, var bojāt akmens un metāla konstrukcijas, izraisot to sabrukšanu. Ūdens piesārņojums var sabojāt arheoloģiskās vietas zem ūdens vai ietekmēt pazemes ūdens līmeni, kas ir kritisks koka pāļu pamatiem.

Pasākumi:

- **Emisijas samazināšana**: Stingrāku normatīvo aktu ieviešana un uzraudzība attiecībā uz rūpniecisko un transporta izmešu samazināšanu.
- **Videi draudzīgas tehnoloģijas**: Investīcijas tīrākas ražošanas tehnoloģijās un atjaunojamās enerģijas avotu attīstība (saules, vēja enerģijas).
- **Sabiedriskā transporta veicināšana**: Attīstīta un pieejama sabiedriskā transporta infrastruktūra, velosipēdu celiņu izbūve, lai samazinātu privāto automašīnu skaitu, īpaši vēsturiskajos centros.
- **Notekūdeņu attīrīšana** : Efektīvas un mūsdienīgas notekūdeņu sistēmas izveide un uzturēšana, lai novērstu piesārņojuma nonākšanu ūdenstilpnēs.
- **Regulāra uzraudzība**: Pastāvīga gaisa un ūdens kvalitātes monitorings vēsturisko objektu tuvumā, lai laicīgi identificētu un novērstu piesārņojuma avotus.

Klimata pārmaiņu ietekmes mazināšana un adaptācija

Ietekme uz mantojumu: Klimata pārmaiņas izraisa ekstrēmus laika apstākļus (spēcīgas vētras, plūdus, ilgstošus sausuma periodus un straujas temperatūras svārstības), kas car būtiski apdraudēt kultūras mantojuma objektus. Plūdi var appludināt vēsturiskas ēkas un arheoloģiskas vietas, vētras var nodarīt strukturālus bojājumus, bet ilgstošs sausums var izraisīt pamatu nosēšanos.

Pasākumi:

- **Risku novērtēšana un plānošana**: Detalizētu riska novērtējumu izstrādāšana katram kultūras mantojuma objektam , identificējot potenciālos klimata pārmaiņu apdraudējumus un izstrādājot adaptācijas plānus.
- **Aizsardzības infrastruktūra:** Aizsardzības infrastruktūras veidošana un uzlabošana pret dabas katastrofām (piemēram, dambju veidošana pret plūdiem, nostiprinājumi pret vētrām).
- **Materiālu izturības uzlabošana**: Jaunu restaurācijas metožu un materiālus pētīšana, un ieviešana, kas ir izturīgāki pret mainīgiem laika apstākļiem, saglabājot autentiskumu.
- **Energoefektivitāte:** Vēsturisko ēku energoefektivitātes uzlabošana, samazinot siltuma zudumus, kā arī aizsargājot pret eroziju.

- **Apzaļumošana**: Apzaļumošanas pasākumus veikšana ap ēkām, kas var palīdzēt regulēt temperatūru un mitrumu, kā arī aizsargāt pret eroziju.

Bioloģiskās daudzveidības saglabāšana un ainavu aizsardzība

Ietekme uz mantojumu: Daudzi kultūras mantojuma objekti ir cieši saistīti ar noteiktām ekosistēmām, tradicionālām ainavām vai vēsturiskiem parkiem un dārziem, Piemēram, vēsturiski pilskalni bieži ir ieskauti mežiem vai pļavām, kuru bioloģiskā daudzveidība ir daļa no kopējās ainavas. Bioloģiskās daudzveidības zudums var izjaukt ekoloģisko līdzsvaru un apdraudēt ar tām saistīto kultūras mantojumu.

Pasākumi:

- **Ainavu aizsardzība**: Unikālo ainavu un ekosistēmu noteikšana un aizsardzība ap kultūras mantojuma objektiem, piemēram, veidojot aizsargjoslas vai dabas parkus.
- **Vēsturisko parku un dārzu uzturēšana:** Vēsturisko parku un dārzu uzturēšana atbilstoši to sākotnējai koncepcijai, izmantojot tradicionālās augu sugas un atbilstošas dārzkopības metodes.
- **Invazīvo sugu kontrole**: Invazīvo augu un dzīvnieku sugu izplatības novēršana, kas var apdraudēt vietējo bioloģisko daudzveidību un bojāt kultūras objektus.
- **Ekosistēmas atjaunošana**: Degradētās ekosistēmas atjaunošana ap kultūras mantojuma objektiem, lai stiprinātu to noturību.
- **Ilgtspējīgas zemes izmantošana**: Ilgtspējīgas lauksaimniecības un mežsaimniecības veicināšana, kas saglabā ainavas vērtības un bioloģisko daudzveidību.

Ilgtspējīga resursu izmantošana un atbildīga atkritumu apsaimniekošana

Ietekme uz kultūras mantojumu: Neapdomīga dabas resursu izmantošana (piemēram , pārmērīga mežizstrāde, ūdens ieguve, derīgo izrakteņu ieguve) var radīt negatīvas sekas videi, kas netieši ietekmē ar kultūras mantojumu. Piemēram, izsīkstot pazemes ūdens līmenim, var tikt apdraudēti vēsturisko ēku pamati. Lieli atkritumu poligoni var piesārņot gruntsūdeņus un zemi, kā arī vizuāli bojāt ainavu.

Pasākumi:

- **Resursu taupīšana**: Sabiedrības izglītošana par ūdens, elektrības un citu resursu taupīšanas nozīmi ikdienā.
- **Videi draudzīgi materiāli**: Videi draudzīgu, atjaunojamu un ilgtspējīgu materiālu izvēle ēku restaurācijā, kas ir savienojami ar vēsturiskajām tehnikām.
- **Atkritumu samazināšana un šķirošana**: Atkritumu daudzuma samazināšana un pareizas atkritumu šķirošanas un pārstrādes veicināšana, lai mazinātu slodzi uz vidi.
- **Atbildīga dabas resursu ieguve**: Jebkuru darba resursu ieguve atbilstoši augstākajiem vides aizsardzības standartiem, kas neapdraud tuvumā esošos kultūras objektus.

Izpratnes veidošana un izglītība

Ietekme uz kultūras mantojumu: Visiedarbīgākais veids, kā nodrošināt kultūras mantojuma un vides saglabāšanu, ir sabiedrības izglītošana un izpratnes veidošana. Cilvēki, kuri saprot šo vērtību un saikni, ir daudz motivētāki rīkoties atbildīgi.

Pasākumi:

- **Izglītojošas programmas:** Izglītojošo programmu izstrādāšana un ieviešana mācību iestādēs un sabiedrībā kopumā par kultūras mantojumu, vides aizsardzību un ilgtspējīgu attīstību.
- **Informatīvie materiāli:** Viegli saprotamu informatīvo materiālu (bukletu, plakātu , video, tiešsaistes resursu) izveidošana un izplatīšana.
- **Muzeju un kultūras iestāžu loma:** Kultūras centru, muzeju un bibliotēku izmantošana kā izglītības un diskusiju platformas.
- **Brīvprātīgais darbs:** Brīvprātīgo darbs kultūras mantojuma objektu sakopšanā, uzturēšanā un vides aizsardzības projektos.
- **Dialogs un iesaiste:** Sabiedrības iesaistīšana diskusijās par kultūras mantojuma saglabāšanas jautājumiem, uzklausot dažādas perspektīvas un veicinot kopīgus risinājumus.

IV. Latvijas nacionālā nemateriālā kultūras mantojuma elementi Latvijā un to nozīme vides aizsardzībā

Latvijas Nemateriālā kultūras mantojuma sarakstā ir vairāki elementi, kas ir ciešā saistībā ar vides aizsardzību un atspoguļo ilgtspējīgu attieksmi pret dabu, resursu saudzēšanu un dzīvesveidu, kas balstīts uz harmoniju ar apkārtējo vidi. Šie elementi ne tikai saglabā tradīcijas, bet arī veicina vides ilgtspēju un bioloģiskās daudzveidības aizsardzību.

Sēņu vākšana un izmantošana, iekļauta UNESCO Nacionālajā nemateriālajā kultūras mantojuma sarakstā 2023.gadā.

Šī tradīcija ir tieši saistīta ar dabas un Visuma zināšanām un paražām. Tā ietver ne tikai sēņu vākšanu mežā, bet arī zināšanas par to, kur, kad un kā tās vākt, lai saglabātu dabas resursus un nodrošinātu to ilgtspējīgu pieejamību nākamajām paaudzēm. Tas veicina cieņu pret meža ekosistēmām un atbildīgu rīcību vidē.

Ietekme uz vidi:

- **Pieredzējuši sēņotāji ievēro principus , kas sargā dabu**: nenoposta micēliju, neiznīcina retas sugas, ievēro sezonas ritmu, nepārkāpj aizsargājamo teritoriju noteikumus
- **Mūsdienu saglabāšana un popularizēšana:** Dažādi pasākumi veicina zināšanu un nodošanu un atbildīgu sēņošanu (piemēram, dabas muzeja izstādes, sēņu dienas, izglītojošie pārgājieni).
- **Zināšanas:** Palīdz sabiedrībai saprast meža vērtību kā ekosistēmu, nevis tikai kā resursu. Savstarpēji saistītas zināšanas par vidi, pārtiku, cilvēku un dabu.

Koku pludināšana, iekļauta UNESCO Cilvēces nemateriālajā kultūras mantojuma sarakstā 2022.gadā

Koku pludināšana vēsturiski bija videi draudzīgākais koksnes transportēšanas veids un arī mūsdienās tās atdzimšana un simboliskā nozīme ir cieši saistīta ar dabas apzināšanu, upju ekosistēmu vērtību un mežu ilgtspējīgu izmantošanu.

Saikne ar vides aizsardzību:

- **Ilgtspējīgs transports bez emisijām:** Pludināšana neprasīja degvielu, mehānismu vai ceļu būvniecību- koki tika pārvietoti, izmantojot upes dabisko tecējumu, samazinot ekoloģisko pēdu. Atšķirībā no moderno transportā līdzekļu ietekmes, šī metode neaizsprosto upes, nebojā to gultni un netraucē putnu migrācijai, ja tiek veikta saudzīgi.
- **Dabas zināšanas un cieņa:** Plostniekiem bija jāzina: upes dziļums, līkumi; ūdens līmeņu svārstījumi; meža ciršanas un koku žāvēšanas cikls, lai sagatavotu kokmateriālus pludināšanai. Šīs zināšanas ir līdzvērtīgas ekoloģiskai kompetencei- tās ļāva izmantot dabu nesabojājot tās līdzsvaru.
- **Tradīciju atdzimšana un sabiedrības izglītošana:** Mūsdienās plostnieku tradīcija tiek atdzīvināta kā kultūras, vides un tūrisma izglītības sastāvdaļa: notiek plostnieku svētki (piemēram , Strenčos); tiek rīkotas izglītojošas ekspedīcijas par upju ainavu un ekosistēmām; bērni un jaunieši apgūst gan seno amatu, gan izprot upes lomu dabā.

Suitu kultūrtelpa, iekļauta UNESCO Cilvēces nemateriālajā kultūras mantojuma sarakstā 2009.gadā

Suitu kultūrtelpa ir viena no unikālākajām un krāšņākajām Latvijas nemateriālā kultūras mantojuma vērtībām. Tā ir spilgts piemērs tam, kā vēsturiska kopiena, daba un kultūra veido nedalāmu veselumu.

Saikne ar vides aizsardzību:

- Cieši saistīta ar vietējo ainavu, gadalaikiem , zemkopību un dzīves ritmu dabas ciklā.

- **Zemes darbi un vide**: Suiti dzīvo lauku teritorijās, un viņu dzīvesveids tradicionāli bijis pašpietiekams- zeme tiek apstrādāta, augļi un dārzeņi audzēti pašu vajadzībām.
- **Sezonālās tradīcijas**: Ciešā saikne ar dabas ritmiem (Miķeļi, sienas laiks, ražas novākšana, siena laiks u. c)
- **Tautastērpi un krāsu simbolika**: Sieviešu galvassegas, villaines un brunči izgatavoti no pašu audzētas vilnas un lina, kas raksturo resursu ilgtspējīgu izmantošanu. Tērpu ornamenti atspoguļo saules, augu, zvaigžņu motīvus, kas liecina par dabas vērošanu.
- **Mutvārdu kultūra un ticējumi**: Bagātīgs ticējumu un sakāmvārdu krājums par augiem, dzīvniekiem, laikapstākļiem un cilvēka attiecībām ar dabu. Dziedāšana dažādos gadalaikos un pasākumos kalpoja kā veids saskaņošanai ar vidi- lietus piesaukšana, ražas aizsardzība.
- **Mūsdienu aktualitāte un saglabāšana**: Vietējo resursu izmantošana, lauku tūrisms un tradicionālās prasmes ir gan kultūras, gan vides ilgtspējas daļa.

<u>Lībiešu kultūrtelpa</u>, iekļauta Latvijas Nacionālā nemateriālā kultūras mantojuma sarakstā 2018.gadā

Lībiešu kultūrtelpa ir viena no spēcīgākajām kultūrtelpām, kur vide un daba ir neatdalāma kultūras sastāvdaļa.

<u>Saikne ar vides aizsardzību:</u>

- **Piekrastes ekosistēmas pārvaldība**: Lībiešu tradicionālais dzīvesveids bija cieši pakārtots dabas ritmam- zveja, putnu migrācijas, meža augļi, sezonas maiņas. Zvejniecība notika ar roku darinātiem rīkiem, respektējot zivju nārsta laikus un jūras dabiskos ciklus.
- **Ainava kā kultūras mantojums**: Lībiešu ciemati veido apbūvi paralēli jūrai ar ceļiem, ko sauc par "sētas ceļiem", kas atspoguļo saskaņu ar apkārtējo vidi. Lībiešu kāpa (starp jūru un mežu) ir unikāls ekoloģisks un kultūrvēsturisks veidojums- viens no Eiropas Natura 2000 aizsargājamajiem biotopiem.
- **Zināšanas par dabu un valoda**: Lībiešu valoda satur vārdus un jēdzienus, kas tieši saistīti ar dabu- jūras, zivju, augu un putnu nosaukumi, kas latviešu valodā neeksistē. Saglabātas mītiskas un praktiskas zināšanas par jūru, putniem, mežiem- tautasdziesmās, nostāstos un teikās.
- **Mūsdienu aktualitāte un vides aizsardzība**: Lībiešu kultūrtelpas saglabāšana ietver arī vides aizsardzību- piekrastes zonas ir iekļautas īpaši aizsargājamo dabas teritoriju sarakstā. Aktīvi darbojas Līvu savienība un Mazirbes Lībiešu tautas nams, rīkojot pasākumus un ekspedīcijas. Ekoloģiskā pēda ir neliela, pateicoties pašpietiekamam dzīvesveidam, vietējo resursu izmantošanai un cieņai pret vidi.

<u>Latviešu cimdu adīšanas tradīcija</u>, iekļauta Latvijas Nacionālā nemateriālā kultūras mantojuma sarakstā 2020.gadā

Lai gan cimdu adīšana primāri nav vērtējams kā tiešs vides aizsardzības piemērs, tai ir vairāki elementi, kas saistīti ar vides aizsardzības principiem.

<u>Saikne ar vides aizsardzību:</u>

- **Vietējo materiālu izmantošana**: Tradicionāli cimdi tika adīti no pašu vērptas aitas vilnas- bez industriālajām krāsvielā, bieži izmantojot dabiskas krāsošanas metodes (sūnas, mizu novārījums utt.)
- **Bez atkritumiem- ilgmūžīgi izstrādājumi**: Cimdi tika adīti ļoti izturīgi, un nereti pārmantoti no paaudzes uz paaudzi. Sākotnēji bojātu cimdu pāradīja, nevis izmeta, tādējādi samazinot tekstilatkritumus.
- **Simbolu saistība ar dabu**: Rakstos bieži redzami dabas motīvi- saule, zvaigznes, lapas, dzīvnieki- kas atspoguļo cilvēka ciešo saikni ar dabu. Cimdi ar noteiktiem rakstiem tika dāvināti noteiktos dzīves brīžos, kas saistīti ar dabas ciklu- piemēram , saulgriežos, kāzās , ražas svētkos.
- **Mūsdienu aktualitāte**: Cimdu adīšana tiek aktīvi popularizēta skolās, muzejos un folkloras kustībās. Daudzviet notiek praktiskas meistarklases, kuras apvieno kultūrmantojuma apguvi ar vides izglītību (piemēram, dzijas dabiskā krāsošana, vilnas apstrāde)

<u>Sklandrausis (tradicionāls Kurzemes ēdiens)</u>, iekļauts sarakstā 2013.gadā

Sklandrauši ir ne tikai tradicionāls kulinārijas mantojums, bet arī labs piemērs tam, kā ēdiens var būt saistīts ar vides ilgtspēju, gadalaikiem un vietējo resursu izmantošanu. Tas ir saistīts ar vietējiem produktiem un tradicionālām pagatavošanas metodēm, kas netieši var veicināt vietējo lauksaimniecību un ekoloģiski tīru produktu izmantošanu. Sklandrausis ir neliels rudzu miltu pīrādziņš ar kartupeļu un burkānu pildījumu. Saimniecībā to bieži cepa pēc lauku darbiem, svētkos un ražas laikā.

<u>Saikne ar vides aizsardzību:</u>

- **Vietējo sezonālo produktu izmantošana**: Kartupeļi, burkāni un rudzi ir Latvijā audzējami kultūraugi, kas neprasa lielus ūdens resursus vai ķīmisko apstrādi. Skābais krējums un sviests vēsturiski nācis no vietējām piena saimniecībām, tādējādi samazinot pārtikas ekoloģisko transporta pēdu.
- **Bezatkritumu ēdiens**: Rauši tika veidoti no tā, kas bija pieejams sētā- nav eksotisku vai importētu sastāvdaļu. Pildījumam izmantoja pāri palikušus vārītus dārzeņus, tādējādi samazinot pārtikas atkritumus.
- **Ainaviskā kultūra:** Sklandrausis ir cieši saistīts ar Kurzemes piekrasti īpaši Sutu un Lībiešu kultūrtelpām, kur daba, zemkopība un dzīvesveids atspoguļojas arī ēdienos.
- **Mūsdienu aktualitāte un videi draudzīgā vērtība:** Sezonāls ēdiens (burkāni un kartupeļi ir pieejami bez siltumnīcām); mazs oglekļa nospiedums (nav nepieciešamas tālas piegādes

vai siltumnīcas); bez dzīvnieku upurēšanas (veģetārs ēdiens- īpaši aktuāli videi un dzīvnieku tiesībām).

Latvijas Etnogrāfiskais Brīvdabas muzejs, valsts nozīmes arhitektūras piemineklis, dibināts 1924.gadā

Muzejs ir viens no vecākajiem brīvdabas muzejiem Eiropā. Tas aizņem 87 hektāru lielu platību priežu mežā pie Juglas ezera un tajā ir pārvestas, uzstādītas un iekārtotas vairāk nekā 100 senas celtnes(dzīvojamās mājas, saimniecības ēkas, darbnīcas, dzirnavas u.c.)no visiem Latvijas vēsturiskajiem novadiem (Kurzemes, Vidzemes, Zemgales, Latgales). Celtnes datējamas no 17.gadsimta līdz 20.gadsimta 30.gadu otrajai pusei. Muzeja krājumā ir arī aptuveni 150 000 etnogrāfisko priekšmetu, kas ir lielākā šāda veida kolekcija Latvijā, raksturojot zemnieku, amatnieku un zvejnieku dzīvi un nodarbošanos.

Saikne ar vides aizsardzību:

- **Vēsturiskās vides rekonstrukcija**: Muzejs nav tikai celtņu kolekcija, kurā tiek rekonstruēta vēsturiskā kultūrainava, kurā cilvēka darbības un sadzīve bija cieši saistīta ar dabas vidi. Tas uzskatāmi parāda, kā senāk cilvēki dzīvoja saskaņā ar dabu, izmantojot tās resursus ilgtspējīgi.
- **Tradicionālās zināšanas un materiāli**: Muzejs izglīto par tradicionālajām būvniecības metodēm, kas izmantoja vietējos, dabai draudzīgos materiālus (koks, niedres, skali). Koks kā materiāls spēj saglabāt informāciju par vides faktoriem tā augšanas periodā. Muzejs regulāri veic šo ēku atjaunošanu, izmantojot oriģināliem atbilstošus materiālus un tehnoloģijas.
- **Dabas resursu ilgtspējīgas izmantošana**: Vēsturiskajās sētās aplūkojamais dzīvesveids un darba rīki atspoguļo paaudzēs pārmantotās zināšanas par dabas resursu (mežu, upju, augsnes) saudzīgu un racionālu izmantošanu.
- **Izglītība par vides un kultūras mijiedarbību:** Muzejs caur savām ekspozīcijām, pasākumiem un izglītojošām programmām (piemēram, nemateriālo kultūras mantojumu) palīdz apmeklētājiem izprast cd au st cd

Individuālie uzdevumi (rakstiski vai mutiski, diskusijai):

1.Tēma "Mans mantojums un mana vide"

Uzdevums: Izglītojamam tiek lūgts aprakstīt vai pārdomāt:

- Kāds ir viņa dzimtās vietas (pilsētas, pagasta, reģiona) nozīmīgākais **kultūras mantojuma objekts** (ēka, piemineklis, tradīcija)?
- Kādas **vides problēmas** (piesārņojums, atkritumi, izcirtumi, degradētas vietas) viņš ir novērojis savā apkārtnē vai dzimtajā pusē?
- Kā, viņaprāt, šīs vides problēmas varētu **ietekmēt** minēto kultūras mantojumu?
- Ko katrs **individuāli** varētu darīt, lai uzlabotu situāciju

Mērķis: Veicināt personīgo saikni ar tēmu, rosināt atmiņas, veidot izpratni par cēloņsakarībām.

2.Tēma"Tradīcijas un daba manā ģimenē":

Uzdevums: Izglītojamam tiek lūgts padomāt par kādu **ģimenes tradīciju vai prasmi**, kas ir saistīta ar dabu vai dabas resursu izmantošanu (piemēram, sēņošana, ogu lasīšana, zivju zveja, dārza darbi, amatniecība ar koka/māla/lina izmantošanu):

- Kā šī tradīcija ietver **zināšanas par dabu** vai tās saudzīgu izmantošanu?
- Ko no šīs tradīcijas var mācīties par **ilgtspējīgu dzīvošanu**?

Mērķis: Izprast nemateriālā mantojuma nozīmi un tā saikni ar vides aizsardzību, balstoties uz personīgo pieredzi.

Grupu uzdevumi (diskusijām, prezentācijām, radošiem darbiem):

1.Tēma "Mēs un UNESCO (vai Daugavas loki/Kuldīga)":

Uzdevums: Sadalīt izglītojamos grupās. Katrai grupai tiek dots konkrēts Latvijas UNESCO objekts (vai kandidāts – Daugavas loki, Rundāle) vai nozīmīgs objekts (Etnogrāfiskais Brīvdabas muzejs).

Grupu uzdevums ir **izpētīt** (izmantojot pieejamos materiālus):

- Kas ir šis objekts un kāpēc tas ir nozīmīgs?
- Kāda ir tā **saikne ar vidi**?
- Kādas **vides problēmas** to var apdraudēt?
- Ko mēs kā sabiedrība (vai pat individuāli) varam darīt, lai to **aizsargātu**?

Rezultāts: Katra grupa prezentē savus atklājumus. Var izveidot nelielus plakātus vai diagrammas.

Mērķis: Padziļināt zināšanas par konkrētiem objektiem, attīstīt grupu darba un prezentācijas prasmes.

2.Tēma "Vēsturiskā ēka – mans sapnis":

Uzdevums: Izglītojamiem tiek dota (vai iedomāta) kāda vēsturiska ēka (piemēram, veca māja, klēts, saimniecības ēka). Grupas uzdevums ir izplānot, kā viņi **restaurētu** šo ēku, ņemot vērā **vides aizsardzības principus**:

- Kādus dabīgos, autentiskus materiālus viņi izmantotu?
- Kā viņi nodrošinātu energoefektivitāti?
- Kā viņi apsaimniekotu apkārtējo vidi?
- Kā viņi samazinātu atkritumus restaurācijas procesā?

Mērķis: Veicināt radošu un kritisku domāšanu par ilgtspējīgu restaurāciju un praktiskām prasmēm.

3.Tēma"Sabiedrības loma – maza ideja ar lielu ietekmi":

Uzdevums: Grupas izdomā un prezentē **vienu vienkāršu, bet efektīvu ideju**, varētu veicināt vides aizsardzību vai kultūras mantojuma apzināšanos.

Piemēri: Ierosināt šķirošanas sistēmu, izveidot nelielu "zaļo stūrīti", organizēt "atkritumu savākšanas talku" apkārtnē (ja iespējams), izveidot ziņojumu dēli par vides tēmām.

Mērķis: Rosināt iniciatīvu, demonstrēt, ka arī maza darbība var radīt pozitīvu ietekmi.

Vispārīgas vadlīnijas uzdevumu veikšanai:

- **Vienkāršība:** Uzdevumiem jābūt skaidriem un saprotamiem.
- **Pieejamie resursi:** Maksimāli izmantot minimālus resursus (papīrs, zīmuļi, flomāsteri).
- **Diskusija:** Katram uzdevumam jāseko diskusijai un apmaiņai ar domām.
- **Pozitīvs fokuss:** Uzsvērt ne tikai problēmas, bet arī risinājumus un pozitīvo ietekmi.
- **Motivācija:** Sasaistīt tēmu ar dalībnieku nākotnes iespējām un atbildību.

Šādi uzdevumi palīdzēs padarīt materiālu interaktīvāku un veicinās dziļāku izpratni, nevis tikai pasīvu informācijas uzņemšanu.